

HET VATICAAN

ALLE SCHILDERIJEN

De complete collectie oude meesters,
plus meer dan 300 beelden, kaarten,
wandkleden en andere kunstvoorwerpen

ANJA GREBE

INLEIDING DOOR ROSS KING

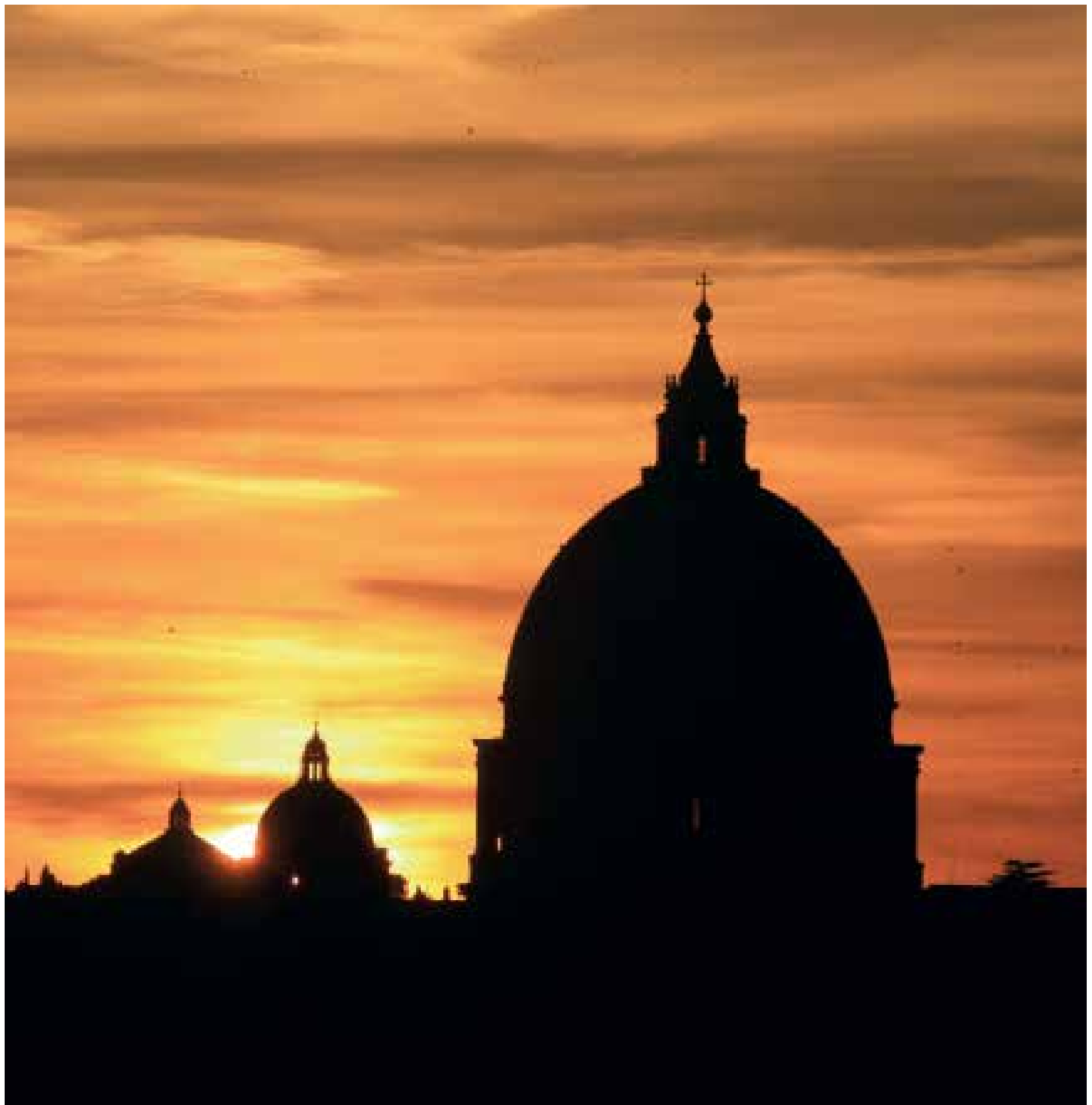
HET VATICAAN

ALLE SCHILDERIJEN

Het Vaticaan is een wereldwonder. In het museumcomplex worden jaarlijks meer dan vijf miljoen bezoekers verwelkomd. Het bestaat uit talloze paleizen en musea, waarin een aantal van de bekendste kunstwerken ter wereld worden getoond. Nog nooit hebben er zoveel schatten van het Vaticaan in één boek gestaan.

Het Vaticaan – Alle schilderijen is een ongekende ode aan deze grootse kunstcollectie. In dit boek staat een overzicht van alle schilderijen van oude meesters die op dit moment te bezichtigen zijn, waaronder meesterwerken van Michelangelo, Leonardo da Vinci, Caravaggio, Rafaël, Fra Angelico, Giotto, Poussin, Titiaan en Pintoricchio. Daarnaast zijn er meer dan driehonderd sculpturen, kaarten, wandkleden, manuscripten en andere kunstvoorwerpen opgenomen.

Het boek is onderverdeeld in 22 secties, zijnde alle musea en de domeinen van het Vaticaan, waaronder de Pinacoteca (schilderijengalerij), de Sixtijnse Kapel, de Zalen van Rafaël, de Borgia Appartementen, de Vaticaanse Paleizen en de St. Pietersbasiliek.

HET VATICAAN

ALLE SCHILDERIJEN

De complete collectie oude meesters,
plus meer dan 300 beelden, kaarten,
wandkleden en andere kunstvoorwerpen

ANJA GREBE
INLEIDING DOOR ROSS KING

© 2014 Uitgeverij Kok
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.kok.nl

Oorspronkelijke titel:
The Vatican – All the paintings
Uitgegeven door Black Dog & Leventhal Publishers,
151 West 19th Street New York, NY 10011
© 2013 Teksten en ontwerp: Palmedia Publishing Services, Berlijn

Vertaling: Linda Schouwstra
© Afbeelding omslag: akg-images LTD
© Afbeelding omslag achterkant: Getty Images
Omslag: Liz Driesbach
Opmaak: Arno Spaansen (Spaansenmedia)
ISBN 978 90 435 2318 9
NUR 654
Gedrukt in China

Voor de schrijfwijze van namen van kunstenaars is gebruikgemaakt van de voorkeurslijst van het RKD
(<http://explore.rkd.nl/explore/artists>).

Tenzij anders vermeld, zijn de aanhalingen uit de Bijbel overgenomen uit de Statenvertaling (Jongbloeditie),
in 1977 uitgegeven door het Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No portion of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means – electronic, mechanical, photocopy, recording or any other – except for brief
quotations in printed reviews, without the prior written permission of the publisher.

I N H O U D

Inleiding vii

Pinacoteca 1

Borgia Appartementen 158

Zalen van Rafaël 201

Sixtijnse Kapel 245

Fresco's in Paleis en Bibliotheek 308

Fresco's Vaticaanse Paleizen 310

Fresco's Vaticaanse Bibliotheek 335

Moderne religieuze kunst 343

Wandkleden, Kaarten, Sculpturen & andere kunstvoorwerpen 357

Wandkledengalerij 359

Wandkleden Sixtijnse Kapel 367

Kaartengalerij 373

Museum van de sacrale kunst 389

Vaticaanse Bibliotheek: collecties 395

Pio-Clementino Museum 413

Chiaramonti Museum, Braccio Nuovo (Nieuwe Vleugel) 433

Gregoriaans Museum van het oude Egypte 447

Gregoriaans Museum van de Etruskische kunst 459

Gregoriaans Museum van de profane kunst 471

Pio Museum van de christelijke kunst 477

Etnologisch Museum 481

Domeinen van het Vaticaan 486

St. Pietersbasiliek en St. Pietersplein 488

Vaticaanse trappengalerijen en binnenhoven 507

Vaticaanse tuinen 513

Index 519

INLEIDING

Als locatie leidt tot destinatie, is het letterlijk en figuurlijk alleen maar op zijn plaats dat de Vaticaanse Musea een van de grootste kunstcollecties ter wereld herbergen. Het Vaticaan – dat nu meesterwerken van Leonardo da Vinci, Michelangelo, Rafaël en Titiaan binnen zijn muren heeft – is altijd nauw met de kunsten verbonden geweest. De poëtische en creatieve uitingen van deze bescheiden heuvel aan de Tiber klinken door in de naam: Mons Vaticanus noemden de oude Romeinen hem. Daarmee verwezen ze naar de dichters en zieners ('vates') die er woonden en wier geschriften, de vaticinia, minutieus werden doorvorst op aanwijzingen voor de toekomst. Volgens de Romeinse geleerde Varro is het woord 'vate' afgeleid van vi mentis, 'de kracht van de gedachte', wat we tegenwoordig waarschijnlijk 'scheppende verbeeldingskracht' zouden noemen. Het Vaticaan was dus een aanlokkelijke domicilie voor de schone kunsten.

In de vroegchristelijke traditie geloofde men dat Apollo, de god van poëzie en muziek, voor de oude Romeinen de gezaghebbende godheid van het Vaticaan was geweest. Volgens een oude overlevering stond er op die plek een aan Apollo gewijde tempel. In de geschiedschrijving van de pausen, de Liber pontificalis ('Boek der Pausen'), waarmee in de zesde eeuw was begonnen, stond een vermelding dat Petrus was begraven 'in de tempel van Apollo, vlak bij de plaats waar hij was gekruisigd (...) in het Vaticaan'. Het is inderdaad zeer waarschijnlijk dat Petrus is geëxecuteerd en begraven in de omgeving van het Vaticaan. In 1940 werd er op de zuidhelling van Vaticaanstad een begraafplaats opgedolven, compleet met rijen mausolea en – zoals paus Pius XII in 1950 wereldkundig maakte – een oude relikwieënkist van Petrus. Maar bij geen enkele opgraving kwam er een tempel gewijd aan Apollo, of aan wie dan ook, boven water.

Vaak heeft mythe echter meer betovering en overtuigingskracht dan waarheid. Het verhaal over de tempel

van Apollo raakte stevig verankerd in de geschiedenis van het Vaticaan en ging een eigen leven leiden. Rafaël schilderde in 1511 zijn beroemde fresco Parnassus in de Stanza della Segnatura, een zaal op de tweede verdieping van het Apostolisch Paleis. Daarop is Apollo op de berg Parnassus afgebeeld, geflankeerd door een aantal literaire kopstukken, van Homerus tot Petrarca en Boccaccio. Hij schilderde zijn kunstwerk rond en boven een raam op het noorden, dat in zijn tijd uitkeek op de zuidhelling van de Vaticaanse heuvel. Deze verbinding tussen Rafaëls fresco en de Vaticaanse heuvel was beslist geen toeval.

Het kan zijn dat er nooit een tempel gewijd aan Apollo op enige Vaticaanse berghelling heeft gestaan, maar het Vaticaan werd wel een soort modern Parnassus met talloze pausen en kardinalen die kunstenaars en schrijvers aantrokken en stimuleerden, zodat ze in de praktijk als ware Apollo's functioneerden in hun mecenaat van de beeldende kunsten.

Het meest flagrante voorbeeld in dit opzicht is waarschijnlijk paus Julius II, die niet alleen aan Rafaël opdracht gaf om de pauselijke vertrekken te decoreren en aan Michelangelo om het gewelf van de Sixtijnse Kapel te beschilderen, maar ook de Vaticaanse Musea heeft opgericht met als middelpunt de serie oude beeldhouwwerken op de binnenhof van de Villa del Belvedere.

Een van de eerste aanwinsten – hoe toepasselijk – was het rond 1480 herontdekte klassieke beeldhouwwerk dat nu bekend is als de Apollo van Belvedere. Julius – toen nog kardinaal – werd de gelukkige eigenaar. In een gedicht dat Capodiferro schreef tijdens het pausschap van Julius, wordt bezongen dat het standbeeld tot leven kwam en verklaarde dat – dankzij de paus – het Vaticaan zijn waarachtige thuis was, niet Delos of Delphi.

Capodiferro bakte zoete broodjes bij de paus, maar er schuilde veel waarheid in zijn woorden. Het Vaticaan is een waar mekka voor de kunsten geworden. Julius was slechts een van de

vele verlichte vrome leiders aan wie wij de rijke decoraties in de zalen van de Pinacoteca Vaticana, op de muren en gewelven van de Sixtijnse Kapel, en in de overige vertrekken te danken hebben. Pausen, kardinalen en andere vertegenwoordigers van religieuze orden hebben eeuwenlang de vinger gehad in de totstandkoming van talloze meesterwerken. Dat gegeven komt weinig subtiel naar voren in Giotto's majestueuze Stefaneschi Polyptiek, dat hij had vervaardigd voor het hoogaltaar van de Oude St. Pietersbasiliek en dat nu een ereplaats heeft in de Pinacoteca Vaticana. Op de achterzijde van het altaarstuk is Giotto's broodheer te zien, kardinaal Stefaneschi, die Petrus vol trots Giotto's voltooid altaarstuk aanbiedt.

Michelangelo brengt een soortgelijk eerbetoon aan paus Julius in een schildering van de profeet Zacharia boven de deur van de Sixtijnse Kapel; de gelijkenis tussen de *en profil* uitgebeelde profeet en paus Julius is niet te missen.

Het waren niet alleen pausen en welgestelde kardinalen die kunstwerken bestelden bij kunstenaars. Rond het jaar 1200 kreeg het schildersduo Giovanni en Nicolò opdracht om een schildering van het Laatste Oordeel te vervaardigen voor een Benedictijns klooster in Rome. Een van de vele intrigerende details van dit werk, dat nu in de Pinacoteca Vaticana hangt, is de identiteit van de heiligen, die volgens het onderschrift 'Vrouwe Benedetta, dienstmaagd van God, en Costanza, de abdes' waren. De twee nonnen hebben

een prominente plek in het schilderij, uiteraard bij de verlost. Door hun commerciële relatie met deze twee Romeinse schilders participeren Benedetta en Costanza simpelweg in een lange en gerenommeerde traditie van klerikale klandizie.

Het in opdracht van Benedetta en Costanza vervaardigde 'Laatste Oordeel' is geschilderd op een cirkelvormig houten paneel met een rechthoekige achtergrond. Het is net een reusachtig sleutelgat dat een doorkijkje geeft naar een andere wereld, waar het krioelt van leven en vibratie. Dit schilderij van Giovanni en Nicolò biedt bovendien een blik in een wereld van esthetiek en geloof. Veel van de in dit boekwerk zo magnifiek gereproduceerde en door Anja Grebe bondig omschreven kunstschaten in de Vaticaanse musea, stralen dezelfde bezieling uit. Misschien wel het krachtigst in de door Michelangelo geschilderde personages in de Sixtijnse Kapel, waar de profeet Jona vol ontzag naar het frescogewelf opkijkt en als het ware de verwondering weerspiegelt die te lezen is op de gezichten van de duizenden bezoekers die dagelijks de kapel binnenstromen.

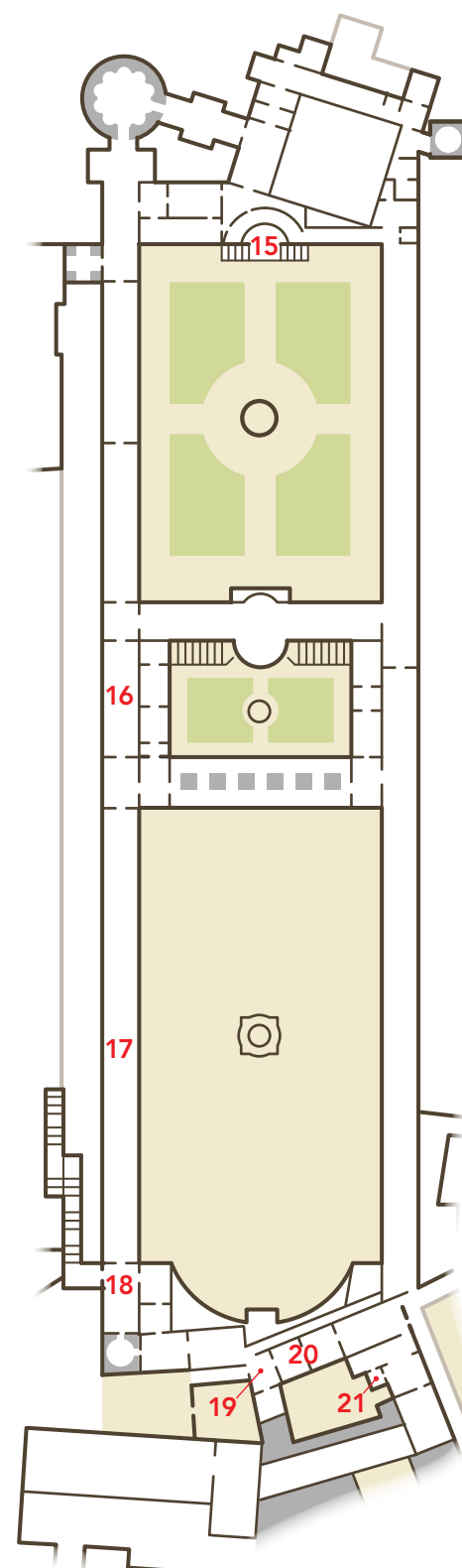
Als we door het Vaticaan lopen, of als we de bladzijden van dit boek omslaan, krijgen we een ongeëvenaard college over de geschiedenis van de kunsten. We doen tevens een indringende indruk op van de bekwaamheid en passie van de kunstenaars en hun fantastische 'kracht van gedachte'.

— Ross King
Oxford, 2013

Kaart van de Vaticaanse Musea

1. Pinacoteca
2. Pio Museum van de christelijke kunst
3. Gregoriaans Museum van de profane kunst
4. Etnologisch Museum
5. Pio-Clementino Museum
6. Gregoriaans Museum van het oude Egypte
7. Cortile della Pigna
8. Chiaramonti Museum – galerij Braccio Nuovo ('Nieuwe Vleugel')
9. Cortile de Belvedere
10. Vaticaanse Apostolische Bibliotheek
11. Museum van de sacrale kunst
12. Borgia Appartementen
13. Sixtijnse Kapel
14. Moderne religieuze kunst
15. Gregoriaans Museum van de Etruskische kunst
16. Wandkledengalerij
17. Kaartengalerij
18. Pius V Kapel (Vaticaanse Paleizen)
19. Kapel van Urbanus VIII (Vaticaanse Paleizen)
20. Zalen van Rafaël
21. Niccolina Kapel (Vaticaanse Paleizen)

Eerste verdieping

Tweede verdieping

Paolo Veronese (Paolo Caliari)

Visioen van de heilige Helena

Wat op het eerste gezicht het portret van een edelvrouw zou kunnen zijn, is in werkelijkheid een tafereel uit het leven van de heilige Helena. Als geen andere renaissancekunstenaar verstond de Venetiaanse schilder Veronese de kunst om religieuze onderwerpen en wereldse glamour met elkaar te combineren. Helena (ca. 248/50-ca. 330), de moeder van keizer Constantijn de Grote, was de eerste Romeinse Augusta (aanduiding voor de vrouw of moeder van de keizer) die werd gedoopt. In een visioen was haar geopenbaard dat zij op een reis naar Palestina het kruis van Christus op Golgota zou ontdekken. Dat is het onderwerp van dit schilderij van Veronese. Het doek wordt grotendeels gevuld met de vorstelijk getooide Helena, die in rust verzonken op de troon zit. Haar hoofd neigt iets naar rechts, waar een gevleugeld kindfiguurtje de zware dwarsbalk van een kruis vasthoudt. Hoewel Helena's ogen gesloten zijn, bewegen haar vingers alsof ze in een glazen bol kijkt en brengt ze zo het visioen voor haar geestesoog over op de bezoeker. In dit latere werk overtreft Veronese zichzelf in de uitbeelding van Helena's fonkelende kledij, die in zware plooien om het lichaam van de heilige valt. Het is niet bekend voor welk doel het schilderij oorspronkelijk vervaardigd is. Het kwam in 1750 in bezit van de Pinacoteca Capitolina. Daarvoor behoorde het tot de collectie van de prinses van Pio di Savoia.

Paolo Veronese (Paolo Caliari), 1528-1588

***Visioen van de heilige Helena*; ca. 1580**

166 x 134 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal X; catalogusnr. 40352

Jacopo Boatteri, medio 16e eeuw

***Madonna en Kind*; datering niet vastgesteld**

71 x 60 cm; olieverf op houten paneel

Pinacoteca; zaal X; catalogusnr. 40360

Z A A L X I

Federico Barocci

Rustpauze tijdens de vlucht naar Egypte; ook bekend als de 'Madonna van de kersenboom'

Dit idyllische tafereeltje stelt het gezin Gods tijdens een rustpauze op hun vlucht naar Egypte voor. De Heilige Maagd, gepositioneerd in het middelpunt, heeft zich op haar blauwe mantel neergeveild, terwijl het Kind Jezus op een klein kussentje met goudbrokaat naast haar zit. Met een peinzende uitdrukking op zijn gezicht overhandigt Jozef hem een takje dat hij zojuist van de kersenboom heeft geplukt die de reizigers op hun pleisterplaats van schaduw voorziet. Links op de voorgrond ligt hun schamele bagage; een klein zakje met brood, een strohoed en een blik water. Maria gebruikt een kommetje om water te scheppen uit het stroompje dat langs de open plek in het bos kabbelt. In het middenplan observeert een ezel op zijn gemak het intieme gezinstafereeltje dat zich onder een glanzende ochtendlucht ontvouwt. Bezoekers die niet bekend zijn met het Bijbelverhaal van de vlucht naar Egypte, zouden dit in heldere pasteltinten geschilderde tafereel zomaar voor een gezellig uitstapje naar het platteland kunnen houden. Barocci, een aanhanger van de contrareformatie, had een voorliefde voor het principe om godsdienstige onderwerpen op een visueel aantrekkelijke, empathische en makkelijk toegankelijke wijze weer te geven. Schilderijen als de 'Madonna van de kersenboom' waren zodanig opgezet dat hart en ogen van de toeschouwer open zouden gaan. De om hun verfijnde compositie en sublieme kwaliteit befaamde werken van Barocci werden zeer gewilde verzamelstukken.

Federico Barocci, 1528/35-1612

Rustpauze tijdens de vlucht naar Egypte, ook bekend als de Madonna van de kersenboom; 1582-1584

133 x 100 cm; olieverf op doek
Pinacoteca; zaal XI; catalogusnr. 40377

Marcello Venusti – School van, 1512/1515-1579
Piëta; datering niet vastgesteld
 46,5 x 34 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XI; catalogusnr. 40379

Federico Barocci, 1528/35-1612
De gezegende Michelina; ca. 1606
 252 x 171 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XI; catalogusnr. 40378

Girolamo Muziano, 1528-1592
De heilige Hiëronymus; ca. 1585-1592
 147 x 98 cm; olieverf op houten paneel, overgebracht op doek
 Pinacoteca; zaal XI; catalogusnr. 40369

Federico Barocci, 1528/35-1612
De heilige Franciscus ontvangt de stigmata; ca. 1595
 169 x 119 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XI; catalogusnr. 40380

Girolamo Muziano, 1528/32-1592
De heilige Franciscus van Assisi ontvangt de stigmata; datering niet vastgesteld
 42 x 28 cm; olieverf op houten paneel, overgebracht op doek
 Pinacoteca; zaal XI; catalogusnr. 40370

Marco dal Pino, ca. 1525-ca. 1587
Christus in zijn heerlijkheid; ca. 1571
 139 x 96 cm; olieverf op houten paneel
 Pinacoteca; zaal XI; catalogusnr. 42179

Girolamo Muziano, 1528/32-1592
De heilige Franciscus van Assisi; datering niet vastgesteld
 85 x 69 cm; olieverf op houten paneel, overgebracht op doek
 Pinacoteca; zaal XI; catalogusnr. 40371

Federico Barocci, 1528/35-1612
Proclamatie; 1582-1584
 248 x 170 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XI; catalogusnr. 40376

Marcello Venusti, 1512/1515-1579
De heilige Bernardus; 1563-1564
 220 x 110 cm; olieverf op houten paneel
 Pinacoteca; zaal XI; catalogusnr. 40350

Caravaggio (Michelangelo Merisi da Caravaggio)

Kruisafneming

De ‘Kruisafneming’ van Caravaggio is een van de beroemdste werken in de Pinacoteca. Rond 1600 gaf Girolamo Vittrice opdracht tot dit werk, dat bestemd was voor de grafkapel van zijn oom Pietro Vittrice in de Oratoriokerk van Santa Maria in Vallicella in Rome.

De jaren 1600-1604 behoorden tot de productiefste perioden in het leven van de schilder. Caravaggio, een spraakmakende persoonlijkheid met zijn gewaagde composities en levensstijl die wijd en zijd als verderfelijk werd beschouwd, ontwierp voor de kapel van de familie Vittrice een gedurfde, waaierachtige compositie, die van boven naar beneden in een soort herhalende volgorde elk stadium weergeeft van het proces waarin Jezus’ lichaam van het kruis naar het graf wordt genomen. Tegelijkertijd weerspiegelen de rouwenden het hele spectrum van smartelijke emoties, van in klaagzang opgeheven armen tot stille berusting. Dit alles wordt geaccentueerd door het indrukwekkende clusterlicht, waardoor de stoffen van de klederen die oplichten in de duisternis een heel eigen dynamiek krijgen. Caravaggio’s naturalisme, dat spreekt uit het onopgesmukte dode lichaam, het boerse uiterlijk van de heiligen en details als vuile vingernagels, werd in gelijke mate bejubeld en verguisd.

Van onder af gezien lijkt dit tafereel de bezoeker aan te sporen om het lichaam van Christus in zijn of haar eigen armen te nemen.

Caravaggio (Michelangelo Merisi da Caravaggio), 1571-1610

Kruisafneming; 1600-1604

300 x 203 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40386

Guido Reni, 1575-1642

Verheerlijkte Maagd Maria met de heilige Thomas en de heilige Hiëronymus; 1634

340 x 210 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40389

Guido Reni

Matteüs en de engel

Reni's voorstelling van de dialoog tussen de evangelist Matteüs en de engel, is een van zijn mooiste kunstwerken uit het tijdperk van de Barok. De toepassing van kleur, de afsnijding van het schilderij met de diagonale positionering van het bovenlichaam van de evangelist, het beladen clair-obscur en de verfijnde accentuering van het haar en de vingers, doen denken aan het werk van Caravaggio, die destijds als Reni's artistieke rivaal te boek stond.

Evenals Carravaggio in zijn Matteüs-cyclus in de kerk van San Luigi dei Francesi, kiest ook Reni ervoor om de inspiratiebron van de oude evangelist te visualiseren als een engel die de tekst meer via een hypnotiserende blik dan mondelinge communicatie overbrengt. Maar het handgebaar van de engel duidt wel op directe, gesproken woorden, die Matteüs consciëntieus met een ganzenveer op de blanco bladzijden van zijn boek schrijft.

Tallose verzamelaars hadden belangstelling voor dit relatief kleine stuk voor hun particuliere kunstkamer, derhalve maakte Reni zelf een aantal kopieën van het originele schilderij, dat behoort tot de verzameling van de Bob Jones University in Greenville, South Carolina. De enige afwijking op de versie in de Pinacoteca ten opzichte van het origineel, bestaat uit een intensiever gebruik van dikke verflagen en donkerder tinten, een stijl die kenmerkend is voor Reni's latere werken (1635-40).

Guido Reni, 1575-1642

Matteüs en de engel; 1635-1640

85 x 68 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40395

Guercino (Giovanni Francesco Barbieri), 1591-1666

***De heilige Margaretha van Cortona*; datering niet vastgesteld**

255 x 170 cm; olieverf op doek
Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40392

Guercino (Giovanni Francesco Barbieri), 1591-1666

***Johannes de Doper*; datering niet vastgesteld**

63 x 50 cm; olieverf op doek
Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40393

Guercino (Giovanni Francesco Barbieri), 1591-1666

***Het ongeloof van de heilige Thomas*; datering niet vastgesteld**

120 x 143 cm; olieverf op doek
Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40383

Guercino (Giovanni Francesco Barbieri)

De boetvaardige Maria Magdalena met twee engelen

Guercino was een van de meest productieve en autonome Italiaanse barokschilders. Voortbordurend op ideeën van Lodovico en Annibale Carracci, Caravaggio en Guido Reni, ontwikkelde Guercino een heel eigen stijl, waarmee hij grote waardering oogstte. In de circa twee jaar die Guercino op uitnodiging van paus Gregorius XV in Rome doorbracht (1621-23), produceerde hij dit vrijwel vierkante schilderij van de boetvaardige Maria Magdalena voor het hoofdaltaar van de kerk van Maria Maddalena delle Convertite (die in 1800 is verwoest) op de Corso in Rome. Naar aanleiding van een preek van paus Gregorius de Grote in 591, werd Christus' metgezel geïdentificeerd als de zondares die zijn voeten waste (Lucas 7:38-39). In de late Middeleeuwen werd de omschrijving 'zondares' aangescherpt tot 'prostituee'. De open en blote wijze waarop Guercino de heilige voor de bezoeker heeft afgebeeld met haar weelderige schoonheid, onbedekte bovenlijf en loshangende haren, heeft ook een rol gespeeld bij het feit dat deze figuur vereenzelvigd werd met de Maria Magdalena uit het Bijbelverhaal. De lichtwerking schept een directe verbinding tussen de boezem van de heilige en de attributen van het lijden van Christus: de spijkers, de doornenkroon en de lijkwade. Deze worden haar aangereikt door de engelen, die intens met haar begaan zijn. Deze boetvaardige heilige was door Guercino bedoeld als een identificatiemodel voor de kloosternonnen, die zelf allemaal gewezen prostituees waren.

Guercino (Giovanni Francesco Barbieri), 1591-1666

De boetvaardige Maria Magdalena met twee engelen; ca. 1622

222 x 200 cm; olieverf op doek
Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40391

Nicolas Poussin

Martelaarschap van de heilige Erasmus

Het *Martelaarschap van de heilige Erasmus* van de Fransman Nicolas Poussin is een van de weinige niet-Italiaanse kunstwerken in de Pinacoteca. Het is niettemin geschilderd in Rome, waar Poussin het grootste deel van zijn leven heeft doorgebracht en waar hij zijn belangrijkste werken heeft gemaakt. Het was bestemd voor de St. Pietersbasiliek en betrof een van Poussins eerste grote opdrachten voor het grote publiek.

Op het schilderij wordt in een ongebruikelijk perspectief het wrede martelaarschap afgebeeld van de bisschoppelijke heilige, die bij vol bewustzijn van zijn ingewanden wordt ontdaan. Erasmus ligt op een houten bank die vanuit de linker onderhoek diagonaal over het schilderij loopt. Zijn hoofd ligt in de richting van de bezoeker. De beulen staan onder bevel van een soldaat te paard en zijn druk bezig om de darmen van de heilige om een spoel te winden, terwijl een priester in een wit gewaad Erasmus probeert over te halen een standbeeld van Hercules te aanbidden. Twee engelen met martelaarstak en lauwerkrans zijn al onderweg uit de hemel. Ondanks de knap bedachte, zeer beladen compositie, het atmosferische licht en de realistische weergave van de emoties, kon het schilderij het Romeinse publiek niet bekoren. Ongetwijfeld ervoer men de rechtstreekse confrontatie met het van pijn vertrokken gezicht van de heilige en zijn gruwelijk lijden als ongepast.

Nicolas Poussin, 1594-1665

Martelaarschap van de heilige Erasmus; ca. 1628-1629

320 x 186 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40349

Domenichino (Domenico Zampiero)

De laatste communie van de heilige Hiëronymus

Dit schilderij is in opdracht van de Congregatie van de heilige Hiëronymus vervaardigd voor de kerk van St. Gerolamo della Carità in Rome. Onderwerp is de zelden geschilderde laatste communie van de negentigjarige heilige. Hiëronymus wordt afgebeeld als een boeteling en is vrijwel naakt. Hij wordt ondersteund door zijn volgelingen terwijl hij al zijn krachten verzamelt om de hostie te ontvangen. Domenichino heeft een versie over dit onderwerp van zijn leermeester Agostino Carracci als voorbeeld genomen en bracht en passant enkele verbeteringen aan in de helderheid van de compositie. De fragiliteit, maar ook de wilskracht van de heilige en het warme mededogen van de mensen om hem heen, zijn duidelijker uitgedrukt, echter zonder te geprononceerd over te komen.

In dit vroege werk laat de schilder uit Bologna voor het eerst zijn vaardigheid met fonkelende kleurtinten zien, waardoor zijn werken hun veelbewonderde glans krijgen. De enige zuivere kleuren zijn het rood van Hiëronymus' mantel en het oogverblindende wit van de hostie. Ook de theologische associatie tussen de heilige en het symbolische lichaam van Christus wordt door kleur geaccentueerd. De 'Laatste communie van de heilige Hiëronymus' speelde een belangrijke rol bij Domenichino's doorbraak in Rome in 1614. Het werk werd bovenal geprezen om zijn uitgebalanceerde compositie, gepaste expressie en doordachte kleurgebruik. Het engelenkoor en de schildering van het landschap op de achtergrond oogstten ook veel lof.

Domenichino (Domenico Zampiero), 1581-1641

De laatste communie van de heilige Hiëronymus; 1614

419 x 256 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40384

Pensionante del Saraceni, 1594-1632
Verloochening door Petrus; datering niet vastgesteld
 100 x 129 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40385

Valentin de Boulogne, 1591-1632
Martelaarschap van de heilige Processus en de heilige Martinianus; 1629
 302 x 192 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40381

Andrea Sacchi, 1596-1669
Het visioen van de heilige Romualdus; voor 1629
 310 x 175 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40382

Andrea Sacchi, 1596-1669
Wonder van de heilige Gregorius; 1625
 47 x 37 cm; olieverf op stof
 Pinacoteca; zaal XII; catalogusnr. 40760

ZAAL XIII

Pier Francesco Mola – toegeschreven aan

De heilige Hiëronymus

Dit schilderij wordt toegeschreven aan de Romeinse barokschilder Pier Francesco Mola. De afbeelding betreft de heilige Hiëronymus, die voornamelijk bekend is als degene die de Bijbel heeft vertaald in het Latijn (de Vulgaat). Zijn werk als auteur en vertaler wordt uitgedrukt in zijn boek en ganzenveer. Hij is tevens afgebeeld als een boeteling. Zijn rode kardinaalsmantel hangt losjes om zijn blote bovenlichaam. Men gaat ervan uit dat de heilige zich, uit teleurstelling over de wereldse glamour van de Kerk, terugtrok in de wildernis om een ascetisch leven te leiden. Op de rots die de heilige Hiëronymus als bureau gebruikt, liggen nog twee symbolen van zijn boetedoening: een schedel en een rozenkrans. De trompet die uit de wolken steekt refereert aan een legende die verhaalt hoe de heilige plots en op wondere wijze de trompet van de Engel van de Apocalyps hoort. Als een soort allegorie van de stem van God herinnert die trompet hem aan de vergankelijkheid van de wereld. Mola's kunstwerk is geënt op een beroemd schilderij van de Spaanse barokschilder Jusepe Ribera, waarop de heilige overigens in een binnenruimte wordt afgebeeld. Mola's weergave valt op door het visuele contrast tussen de overdadige plooien van de stralend rode mantel en het gespierde bovenlichaam van de heilige, die als het ware uit de zee van rode golven lijkt op te duiken.

Pier Francesco Mola – toegeschreven aan, 1612-1666

***De heilige Hiëronymus*; datering niet vastgesteld**

135 x 98 cm; olieverf op houten paneel

Pinacoteca; zaal XIII; catalogusnr. 40403

Pier Francesco Mola, 1612-1666
Visioen van de heilige Bruno; datering niet vastgesteld
 174 x 122 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XIII; catalogusnr. 41931

Andrea Sacchi, 1599-1661
Interieur van Santa Maria in Vallicella; 1622
 98 x 74 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XIII; catalogusnr. 42343

Pietro da Cortona, 1596-1669
David en de Leeuw; datering niet vastgesteld
 125 x 97 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XIII; catalogusnr. 40410

Guido Reni – School van, 1575-1642
Fortuna en Amor; ca. 1623
 188 x 155 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XIII; catalogusnr. 40653

Pietro da Cortona, 1596-1669
David verslaat Goliat; datering niet vastgesteld
 125 x 97 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XIII; catalogusnr. 40414

Giovanni Benedetto Castiglione, 1609-1664
Het goddelijk gezin en de heilige Johannes; datering niet vastgesteld
 97 x 123 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XIII; catalogusnr. 40413

Z A A L X V

Giuseppe Maria Crespi

Paus Benedictus XIV

Dit portret van Benedictus XIV is een van de latere meesterwerken van de Bolognese schilder Giuseppe Maria Crespi, die bovenal faam verwierf als vervaardiger van genrekunst.

Bij de totstandkoming van dit werk zat er van alles tegen; er was ongeveer een jaar voor nodig om het te voltooien. In 1739 gaf Benedictus XIV, toen nog kardinaal Prospero Lambertini en aartsbisschop van zijn geboorteplaats Bologna, opdracht tot dit werk. Het portret was zo goed als gereed toen Lambertini op 17 augustus 1740 tot paus werd gekozen. Crespi moest in allerijl het kardinale amtsgewaad vervangen door een pauselijk amtsgewaad. Verder werden er geen wijzigingen aangebracht. Anders dan in andere werken met pauselijke beeltenissen worden in dit portret twee typen gecombineerd: een man gekleed in de waardigheid van zijn religieuze ambt, en een geleerde die is gefocust op zijn studie. Ondanks zijn pauselijke roeping zette Prospero Lambertini zijn wetenschappelijk onderzoek voort, en bleef als paus Benedictus XIV theologische teksten produceren. Crespi introduceerde in het portret een persoonlijke noot in de vorm van de genre-achtige bediende, die doelbewust het gordijn opentrekt. Ondanks deze karikaturale noot was Benedictus XIV bijzonder ingenomen met het portret en overlaadde hij Crespi met erbewijzen.

Giuseppe Maria Crespi, 1665-1747

Paus Benedictus XIV; 1740

260 x 180 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40458

Pompeo Batoni en Atelier, 1708-1787

Portret van Pius VI; 1775

137,7 x 98 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40455

Carlo Maratti

Portret van Clemens IX

De persoon op dit portret, Clemens IX (1600-1669), is slechts korte tijd paus geweest: van 26 juni 1667 tot zijn dood op 9 december 1669. Tegen de tijd dat Carlo Maratti opdracht kreeg om dit portret te vervaardigen, was de zeer geliefde paus al ziek. Dit is overigens niet direct van het schilderij af te lezen. Als vertegenwoordiger van de klassieke trend die de kunst in het tijdperk van de Barok kenmerkte was hij een van de drukst beklante schilders in het Rome van toen. Hij huldigde zijn klassieke principes ook in het portret van Clemens IX, dat gebaseerd is op een door Rafaël in 1511-1512 geproduceerd model voor zijn portret van Julius II. Daarop is de paus als figuur ten halven lijve in driekwart aangezicht weergegeven. Net als Rafaël, beeldt Maratti de kerkvorst uit in witte, dagelijkse kleding en een karmozijnrode cape met kap, die een rode gloed op zijn ernstige gezicht brengt. Deze gevoelige karakterstudie van een kunstminnende en als bijzonder innemend bekendstaande paus lijkt wel een foto, genomen op een moment dat Clemens even stopte met lezen om de bezoeker aandachtig op te nemen. Na Clemens' dood bleef het portret in bezit van de familie, tot het werd aangekocht door een Joodse zakenman uit Detroit, die het in 1931 aan paus Pius XI schonk.

Carlo Maratti, 1625-1713

Portret van Clemens IX; ca. 1669

145 x 116 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40460

Francesco Mancini, 1679-1758
*Het goddelijk gezin (rustend tijdens de vlucht
naar Egypte);* datering niet vastgesteld
136 x 100 cm; olieverf op doek
Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40398

Francesco Mancini

Cupido en Pan

Cupido en Pan is een van de weinige mythologisch getinte schilderijen in de Pinacoteca. Het is ook min of meer een buitenbeentje in het oeuvre van de rococoschilder Francesco Mancini, die in de achttiende eeuw vooral bekend was om zijn religieuze schilderijen. Dit doek is in 1772 verworven door paus Clemens XIV, tegelijk met een doek waarop de overwinning van kuisheid op Cupido wordt afgebeeld (dat nu in het Quirinaalpaleis hangt) en Mancini's 'Rustpauze tijdens de vlucht naar Egypte' (catalogusnr. 40398).

De oorspronkelijke titel van dit werk was: 'Cupido zegeviert over de natuur' en het verbeeldt de ongelijke strijd tussen Cupido, de god van de liefde, en Pan, de god van de herders, het woud en de natuur.

In overeenstemming met de traditie wordt Pan afgebeeld als een hybride figuur met het lijf en de horens van een geit. Hij ligt op de grond en verdedigt zich tegen de aanvallen van het kleine jongetje Cupido, dat hem bij een van zijn horens heeft gepakt. De scène is gesitueerd in een idyllisch, glooiend landschap en is onderverdeeld in donkere en lichte gedeelten, die corresponderen met de twee tegenstanders. Mancini schildert een contrast tussen Pans donkere, gespierde bovenlijf en Cupido's mollige gedaante. Dit neemt niet weg dat deze komische benadering een serieuze morele boodschap bevat, namelijk dat men passie niet de vrije teugel dient te geven.

Francesco Mancini, 1679-1758

***Cupido en Pan*; datering niet vastgesteld**

125 x 92 cm; olieverf op houten paneel

Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40748

Donato Creti

Astronomische waarnemingen: Mars

Creti's in 1711 geschilderde serie van acht astronomische waarnemingen is een van de opmerkelijkste werken in de Pinacoteca. Het getuigt van de nauwe relatie die er in de Verlichting tussen kunst en wetenschap bestond. Creti schilderde een reeks van de zeven bekende planeten (exclusief Uranus, die pas in 1781 werd ontdekt) en een komeet. De observaties van de planeten zijn nachtelijke buitentaferelen, waarop Creti al zijn talenten als landschapsschilder heeft uitgeleefd. Op elk van de doeken zien we kleine figuurtjes die de planeten observeren en becommentariëren. Uit hun voorname kledij is af te leiden dat het wellicht edellieden zijn die zich als een soort modieus tijdverdrijf verdiepen in astronomie. Nu wil het geval dat de schilderijenreeks inderdaad is vervaardigd in opdracht van een dergelijke adellijke dilettant, de Bolognese graaf Luigi Ferdinando Marsigli. In 1711 schonk de graaf de reeks aan Clemens XI en vroeg de paus bij die gelegenheid om een eigen observatorium op te richten. In 1712 reageerde Clemens XI op dit verzoek door zich actief in te zetten voor de totstandkoming van Italië's eerste publieke observatiepost (in Bologna).

Donato Creti, 1671-1749

Astronomische waarnemingen: Mars; 1711

51 x 35,2 cm; olieverf op doek

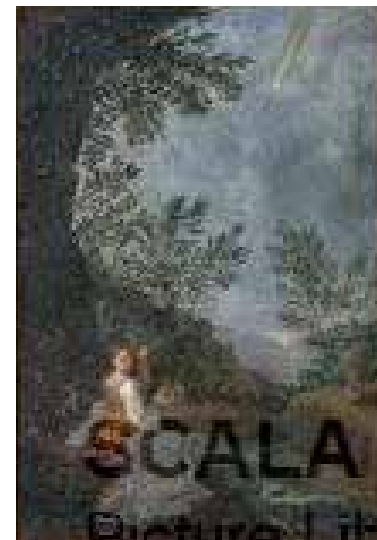
Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40435

Donato Creti, 1671-1749

Astronomische waarnemingen: Komeet; 1711

51 x 35,2 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40435

Donato Creti, 1671-1749
Astronomische waarnemingen: Venus; 1711
 51 x 35,2 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40435

Donato Creti, 1671-1749
Astronomische waarnemingen: Saturnus; 1711
 50,8 x 34,8 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40438

Donato Creti, 1671-1749
Astronomische waarnemingen: Maan; 1711
 51 x 35 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40433

Donato Creti, 1671-1749
Astronomische waarnemingen: Zon; 1711
 51 x 34,8 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40432

Donato Creti, 1671-1749
Astronomische waarnemingen: Jupiter; 1711
 50,5 x 35 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40437

Donato Creti, 1671-1749
Astronomische waarnemingen: Mercurius; 1711
 50,6 x 35 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40434

Sebastiano Conca, 1676/80-1764
Wonder van de heilige Toribio; 1726
 175 x 260 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40836

Francesco Trevisani, 1656-1746
Christus en de Samaritaanse vrouw; datering niet vastgesteld
 258 x 192 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 42018

Sebastiano Conca, 1680-1764
Christus in de tuin van Getsemane; 1746
 63 x 47 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40779

Sebastiano Conca – Atelier van, 1680-1764
Madonna; datering niet vastgesteld
 67 x 50,5 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 41265

Sebastiano Conca, 1680-1764
Kruisafneming; 1746
 63 x 47 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40774

Giuseppe Maria Crespi, 1665-1747
Het goddelijk gezin; 1735-1740
 59,5 x 44,5 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40388

Alessandro Magnasco, 1667-1749
De heilige Antonius; datering niet vastgesteld
 41 x 31 cm; olieverf op houten paneel
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40764

Corrado Giaquinto, 1703-1766
De aartsengel Michael vecht met de duivel;
1720-1725
 135 x 98 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40400

Giovanni Battista Crosato, 1686-1758
Madonna met Kind en heiligen; datering niet vastgesteld
 255 x 130 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40805

Pier Leone Ghezzi, 1674-1755
Martelaarschap van de heilige Clemens; ca. 1725
 230 x 307 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40840

Corrado Giaquinto, 1703-1766
Satan en God de Vader; medio 18e eeuw
 88 x 116,5 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40800

Gaetano Gandolfi, 1734-1802
Geloofsoverwinning; ca. 1774
 49,3 x 38,6 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40407

Gaetano Gandolfi, 1734-1802
Dood van de heilige Andrea Avellino; ca. 1774
 49 x 37 cm; olieverf op doek
 Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40409

Pompeo Girolamo Batoni

De heilige Johannes van Nepomuk voor de Maagd Maria

Pompeo Girolamo Batoni uit Lucca was in de achttiende eeuw een van de succesvolste schilders van Rome. Een van zijn omvangrijkste werken is de 'Heilige Johannes van Nepomuk voor de Maagd Maria' in de kerk van Santa Maria della Pace in Brescia (ingezegend in 1746). Voor dit doek met een hoogte van bijna vierenhalve meter schilderde Batoni enkele kleinere, voorbereidende studies, waarvan het exemplaar in de Pinacoteca er een is. Het werk beeldt de in 1729 heiligverklaarde Boheemse martelaar Johannes van Nepomuk (ca. 1350-1393) af, die het Kind Jezus aanbidt. Christus staat op een soort sokkel, terwijl zijn moeder hem in contact brengt met de heilige. De in wapperende gewaden geklede engel op de voorgrond die met een martelaarstak naar de heilige wijst, is een belangrijke figuur. Zijn wijsvinger ligt op zijn mond. Dat verwijst naar Nepomuks verdediging van het biechtgeheim, wat hij uiteindelijk met de dood door verdrinking heeft moeten bekopen. Het landschap met de brug op de achtergrond is wellicht een toespeling op zijn martelaarschap. Met zijn heldere compositie met het accent op de middenas toont Batoni zich een volger van de klassieke trend die in de Barok aan de orde was. Met hun enigszins bestudeerde houdingen, overmatig grote ogen en kleine mond, beantwoorden de figuren aan het schoonheidsideaal van de Rococo. In de klassieke, architecturale setting komen bepaalde elementen uit de kerk van Santa Maria della Pace terug, die in 1743 werd gebouwd.

Pompeo Girolamo Batoni, 1708-1787

De heilige Johannes van Nepomuk voor de Maagd Maria; 1746

120 x 63,5 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40415

Thomas Lawrence

Koning George IV van Engeland

Op dit imposante werk staat Koning George IV van Engeland (1762-1830) als Prins Regent afgebeeld in een klassieke, koninklijke houding. Hij staat voor een massief gordijn van rood fluweel, waar zijn glanzend zilveren ambtsgewaad scherp tegen afsteekt. De in 1815 door George IV geridderde Thomas Lawrence was een van de meest gevierde portretschilders van zijn tijd. De specifieke vorm en luisterrijke uitstraling van Georges kostuum doen denken aan de wapenrusting die de heersers van weleer droegen. De blauwe, fluwelen mantel, de ster en de ketting en de blauwe knieband geven aan dat de koning lid is van de Orde van de Kousenband, de voornaamste ridderorde in het Verenigd Koninkrijk. De koning werpt een resolute blik op een onbekend persoon of voorwerp links van hem, waar de kroon en de Regentenakte van 1811 op een tafel liggen. George IV werd in werkelijkheid als een grillig en weinig wilskrachtig persoon beschouwd. Lawrence heeft ook het fysieke voorkomen van de Prins Regent opgevijzeld door zijn zwaarlijvigheid te verbergen onder het somptueze staatsgewaad. Men veronderstelt dat George het schilderij kort na zijn troonsbestijging in 1820 heeft geschonken aan paus Pius VII (kerkvorst van 1800-1823) om de goede diplomatieke betrekkingen tussen het Verenigd Koninkrijk en de Heilige Stoel te consolideren.

Thomas Lawrence, 1769-1830

Koning George IV van Engeland; 1816

292 x 204 cm; olieverf op doek

Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40448

Jean Hubert, 1721-1786

Portret van Voltaire; ca. 1775

41 x 35,5 cm; olieverf op houten paneel

Pinacoteca; zaal XV; catalogusnr. 40876

Alle 976 kunstwerken die in dit boek zijn opgenomen – 661 klassieke schilderijen en 315 andere meesterwerken die in de permanente tentoonstelling geëxposeerd worden – zijn voorzien van de titel en datering van het werk, en de kunstenaar van het werk, met vermelding van diens geboorte- en sterfjaar. Verder zijn er gegevens vermeld over het materiaal dat is gebruikt, de afmetingen van het werk en het catalogusnummer (indien van toepassing). Verder is er door kunsthistorica Anja Grebe bij 180 van de meest beeldende en belangwekkende schilderijen en andere stukken een uiteenzetting opgenomen over de meest interessante details van het werk, drijfveren en technieken, biografische achtergrondinformatie van de kunstenaar en de invloed die hij heeft uitgeoefend op de kunstgeschiedenis.

A N J A G R E B E doceert Kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Erlangen-Nürnberg in Duitsland. Ze participeert in vele onderzoeksprojecten en exposities en heeft vele publicaties op haar naam staan over middeleeuwse en moderne kunstgeschiedenis. Anja Grebe is coauteur van *Het Louvre – Alle Schilderijen*. Zij woont in Erlangen, Duitsland.

© Afbeelding omslag voorkant: akg-images LTD

© Afbeelding omslag achterkant: Getty Images

Omslag: Liz Driesbach

Gedrukt in China

uitgeverij

www.uitgeverijkok.nl